

بررسی تطبیقی امکان تحقق همزمان دکترین ام‌القرای جمهوری اسلامی و شهر جهانی در مورد شهر تهران

محمد اسکندری نسب^۱

عباس نادری بنی^۲

روح اله حسینوند شکری^۳

چکیده

از ابتدای انقلاب اسلامی، دغدغه دولتمردان و مدیران، تحقق ایران و خصوصاً شهر تهران به‌عنوان ام‌القری جهان اسلام بوده که با جهانی‌شدن و ایجاد شهرهای جهانی مصادف شده است. دکترین ام‌القری که ریشه در تفکر جدید جهان اسلام و خصوصاً امام خمینی (ره) و سایر نظریه‌پردازان جمهوری اسلامی دارد، با ایده شهر جهانی شباهت زیادی دارد گویی می‌توان همزمان هر دو ایده را در یک شهر مانند تهران محقق کرد. در نتیجه این مقاله بر آن است تا با بررسی مفهومی و کارکردی روند جهانی شدن و خصوصیات شهر جهانی، به‌صورت تطبیقی آن را در کنار ایده ام‌القری، در صدر اسلام و ادبیات سیاسی جمهوری اسلامی قرار دهد تا به این سؤال پاسخ دهد که آیا تهران به‌عنوان شهر ام‌القری جهان اسلام، می‌تواند همزمان به‌مثابه شهر جهانی (در ادبیات جهان مدرن) ایفای نقش کند. نتیجه این مقاله نشان می‌دهد که این دو ایده از نظر مفهومی و کارکردی تخالف و تضادهای زیادی دارند؛ منشأ این ناسازگاری این دو ایده، بستر تاریخی متفاوت رشد و شکل‌گیری هر یک از این ایده‌هاست.

کلمات کلیدی: ام‌القرای جهان اسلام، دکترین ام‌القری، جهانی‌شدن، شهر جهانی، تهران.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، eskandar.m1991@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی تهران

۳. دانش‌آموخته کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

۱- مقدمه

تهران یکی از ۱۵ شهر بزرگ جهان و بزرگ‌ترین شهر ایران است که حدود ۲۰ درصد از جمعیت ایران و ۷۰ درصد امکانات موجود کشور را به خود اختصاص داده، اما متأسفانه به لحاظ بین‌المللی هم‌اکنون در جایگاه مطلوبی قرار ندارد، به‌گونه‌ای که براساس رتبه‌بندی مؤسسه منابع انسانی مرسر در سال ۲۰۰۷ جایگاه ۱۷۷ را در بین شهرهای جهان (از ۱۹۶ کشور) به خود اختصاص داده است؛ این در حالی است که در برخی شهرهای واقع در حوزه خلیج‌فارس چون کویت، اردن و دبئی رتبه‌هایی بهتر از تهران را نصیب خود کرده‌اند. با این وجود شهردار تهران معتقد است تهران می‌تواند و باید به یک «شهر جهانی» تبدیل شود و متذکر می‌شود چشم‌انداز توسعه بلندمدت تهران، هماهنگ با چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور، مبتنی بر آرمان‌هایی همچون تهران به‌مثابه شهری با اصالت و هویت ایرانی-اسلامی، شهری با دانش پایه، هوشمند و جهانی، شهری سرسبز با فضاهای عمومی و متنوع و کلان‌شهری با عملکردهای ملی و جهانی با اقتصادی مدرن و جزو حداقل یکی از سه شهر مهم و برتر آسیای جنوب‌غربی می‌باشد. (مصاحبه ماهنامه اقتصاد ایران با دکتر محمدباقر قالیباف، آذر ۸۸)

چشم‌انداز شهردار تهران، برای آینده پایتخت ایران چندین هدف را در برمی‌گیرد. این اهداف به نظر بلندپروازانه هستند ولی بسیار جدی تلقی می‌شوند؛ بنابراین جا دارد در مورد آن‌ها بحث و بررسی وسیع‌تری صورت گیرد. این چشم‌انداز نمی‌تواند تخیل یا خیال‌پردازی، یعنی گمانه‌زنی نامحدود و بدون توجه به واقعیات موجود باشد و تنها در صورتی معنا می‌یابد که از مکانی آغاز شود که شهر اکنون در آن قرار دارد و تحلیل کاملی از فعالیت‌های شهر و شهروندان ارائه گردد.

در این نوشتار قصد دارد تا در ابتدا وضعیت تهران را در صورت حلول در قامت یک شهر جهانی موردبررسی قرار دهیم و با توجه به آن وضعیت امکان تبدیل شدن تهران را به ام‌القرای جهان اسلام را مورد کندوکاو قرار دهد. برای ورود به بحث شهر جهانی ضروری است که به جهانی شدن به‌عنوان زمینه ظهور شهر جهانی رجوع کرد. پس در ابتدا به مطرح مفهوم جهانی شدن و در پی آن به شهر جهانی که معلول جهانی شدن است پرداخته می‌شود و در نهایت تحقق ایده ام‌القری را در مورد تهران مادامی که قرار است شهر جهانی باشد بررسی خواهد شد.

۲- بیان مسئله

شهر جهانی در حوزه جهانی شدن معنا و مفهوم پیدا می‌کند و بیش از هر چیزی مبتنی بر شرایط اقتصادی پویا، سیاست معتدل و ظرفیت فرهنگی بالا است و ام‌القری اسلامی نیز ایده‌ای سیاسی و مذهبی است که به‌عنوان راهبرد سیاست خارجی جایگزین سیاست صدور انقلاب شده بود و از جمله مهم‌ترین زمینه تحقق حضور مقام ولایت و داعیه فراگیری عدالت اسلامی است.

در حقیقت این‌ها هر کدام تیپ ایده‌آلی هستند که هرگز به‌صورت کامل از لحاظ تئوریک، محقق نمی‌شوند؛ اما اگر در نسبت با سایر شهرها در نظر بگیریم می‌توان برتری نسبی به برخی شهرها داد و با توجه به شرایط و زمینه در نظر گرفته‌شده یک شهر را شهر جهانی و یا ام‌القری اسلامی نامید.

با توجه به مقدمه گفته‌شده می‌توان موضوع و مسئله تحقیق را چنین بیان کرد: چگونه می‌توان «تهران به‌عنوان شهر جهانی» و «تهران به‌مثابه ام‌القری جهان اسلام» را باهم جمع کرد؟

ام‌القری شدن تهران به این معنی است که شهر تهران مرکز صدور بیانیه اسلام، هدایت دینی امت اسلامی و از نظر سیاسی و اقتصادی محوریت جهان اسلام را داشته باشد؛ و تهران به‌عنوان یک شهر جهانی ابتدا باید اقتصاد قوی، شبکه اطلاعاتی فراگیر تجاری و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و ... در سطح بین‌المللی، نه فقط خاورمیانه، داشته باشد. آنچه این پرسش را تبدیل به مسئله می‌کند نه عدم امکان تحقق این ایده‌ها در مورد شهر تهران، بلکه معضل دقیقاً در دل این موضوع قرار دارد. چگونه می‌توانیم ام‌القری شدن تهران به‌عنوان پرچم‌دار فرا روایت اسلام را با شهر جهانی شدن تهران به‌عنوان خاستگاه اقتصادی جهان را در عصر مرگ فرا روایت‌ها جمع کنیم؟

این مقاله قصد دارد تا در ابتدا وضعیت شهری مانند تهران را در صورت حلول در قامت یک شهر جهانی مورد بررسی قرار دهیم و با توجه به آن وضعیت امکان تبدیل شدن تهران را به ام‌القرای جهان اسلام را از لحاظ نظری مورد کندوکاو قرار دهد. برای ورود به بحث شهر جهانی ضروری است که به جهانی شدن به‌عنوان زمینه ظهور شهر جهانی رجوع کرد. پس در ابتدا به مطرح مفهوم جهانی شدن و در پی آن به شهر جهانی که معلول جهانی شدن است پرداخته می‌شود و در نهایت تحقق ایده ام‌القری را در مورد تهران مادامی که قرار است شهر جهانی باشد بررسی خواهد شد.

۳- روش پژوهش

روش این مقاله روش تطبیقی است این روش به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین روش‌ها در حوزه علوم اجتماعی، مبتنی بر مقایسه برای فهم مشابهت‌ها و تفاوت‌هاست، یکی از قدیمی‌ترین روش‌ها در اندیشه اجتماعی و علوم اجتماعی است. در این روش، هدف اصلی تبیین واقعیت‌های کلان است. مقایسه و تطبیق حائز نقش و جایگاه محوری در همه علوم تاریخی کلان، از جمله جامعه‌شناسی است؛ علمی که موضوعات اصلی مطالعه آن‌ها ساختارهایی بسیار پیچیده، متفاوت و نوظهورند که دارای ویژگی‌های مشترک و جنبه‌ها و ابعاد منحصر به فردند. در این علوم، برای درک هر ساختار باید آن را با مقولات و الگوهای آرمانی، سنخی رده ای و/ یا با ساختارهای دیگر مقایسه کرد (غفاری، ۱۳۸۸: ۶)

به نظر راگین (۲۰۰۴) به نقل از غفاری (۱۳۸۸)، برای درک منطق و استراتژی پژوهش تطبیقی توجه به موارد زیر ضرورت دارد:

- پژوهشگران تطبیقی متمرکز بر مسئله معناسازی از تعداد نسبتاً محدودی از مواردند که به سبب اهمیت نظری و ماهوی انتخاب‌شده‌اند.

- پاسخ‌های پژوهشگران تطبیقی به پرسش‌های مرتبط با موردهای تحت مطالعه ممکن است که طی دوره پژوهش تغییر کنند. رفته‌رفته که پژوهشگر راجع به پدیده مورد مطالعه اش بیشتر یاد می‌گیرد، مفاهیم راهنما و طرح‌های تحلیل خود را پالایش می‌کند.

- پژوهش‌های تطبیقی در مواردی متمرکز بر پدیده‌های نادر و کمیاب‌اند. این پدیده‌ها معمولاً پهن دامنه و به لحاظ تاریخی محدود و از حیث فرهنگی مسلم‌اند. در این نوع پژوهش، تجربه عمیق مهم‌تر از تجربه وسیع است.

- در پژوهش تطبیقی، نظریه موجود به‌ندرت در آغاز صورتی تدوین‌شده دارد و فرضیه‌ها صراحت و روشنی لازم را ندارند. هدف نظری اولیه پژوهش تطبیقی آزمون نظریه نیست، بلکه مفاهیم مربوط به نظریه شکل می‌گیرد، اصلاح و پالایش می‌شوند و به بسط نظریه کمک می‌کنند.

- پژوهشگران تطبیقی غالباً به‌عمد مواردی را که به لحاظ نتیجه تحت مطالعه متفاوت با یکدیگر نیستند انتخاب می‌کنند، به‌عبارت‌دیگر، همه موارد مثبت‌اند. ساختن و تحلیل موارد مثبت غالباً ضرورتی بنیادی برای ساختن و تحلیل موارد منفی است.

- پژوهشگران تطبیقی هیئت و پیکربندی‌های ویژگی‌ها را بررسی می‌کنند تا جنبه‌های گوناگونی را تایید کنند که در هر مورد با یکدیگر همراه می‌شوند.

- پژوهشگران تطبیقی تلاش می‌کنند هر مورد را از طریق تحلیل درونی آن مورد معناسازی کنند و تحلیل بین‌موردی با تحلیل درونی هر مورد تقویت و تعمیق می‌یابد.

۴- جهانی‌شدن و تأثیر آن بر شهرنشینی

جهانی‌شدن، اصطلاحی است که از اواسط دهه ۱۹۸۰ متداول شده و به معنی فروریختن مرزها و فراتر رفتن از آن در سطح جهانی در ابعاد اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی... که فرآیند آن دگرگون شدن ساختارهای محلی به جهانی است. فرایند جهانی‌شدن، ابعاد و دامنه آن آن‌قدر وسیع و گسترده است که تمام شئون زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده است تا جایی که برخی از صاحب‌نظران آن را به‌عنوان بزرگ‌ترین رخداد تاریخ بشری یاد کرده‌اند. به‌طوری‌که چند دهه گذشته در پرتو توسعه انقلاب ارتباطات الکترونیکی، مفهوم فاصله و فضا به‌گونه‌ای غیرقابل‌تصور در هم‌ریخته است. جهانی‌شدن به شکل امروزی آن از زمان فروپاشی کمونیسم و نظام دوقطبی و پایان جنگ سرد عینیت یافته است. در واقع جهانی‌شدن به فرآیندی اطلاق می‌شود که طی آن جریان آزاد اندیشه، انسان، کالا، خدمات و سرمایه در دنیا میسر و محقق گردد. (فرهادی، ۱۳۹۰: ۶۳)

جهانی‌شدن بیانگر نوعی پراکنش کروی (اندیشه و کالا و غیره) است. (سالزانو، ۲۰۰۳: ۴۵) پیامدهای جهانی‌شدن به‌مثابه روندی فراگیر کلیه ابعاد زندگی فردی و گروهی بشری را در گستره فضا متأثر کرده است. سطح و ژرفای این روند پیوند مستقیمی با نقش‌آفرینی واحدهای سیاسی در گستره دانش، اقتصاد و برخورداری از میزان فناوری و غیره داشته است. تاکنون صاحب‌نظران این عرصه تعاریف

متفاوتی از این پدیده ارایه داده‌اند و هرکدام ابعاد متفاوتی از آن را مورد بررسی قرار داده‌اند. ما در این جا به تعاریفی که با محتوای متن همخوانی بیشتری دارند بسنده می‌کنیم.

مالکوم واترز معتقد است جهانی‌شدن فرایندی اجتماعی است که در آن قید و بندهای جغرافیایی که بر روابط اجتماعی و فرهنگی سایه افکنده، از بین می‌رود و مردم به‌طور فزاینده از کاهش این قید و بندها آگاه می‌شوند. (واترز، ۱۳۷۹: ۱۲)

آنتونی گیدنز نیز معتقد است جهانی‌شدن، درهم‌تنیدگی رویدادها و روابط اجتماعی سرزمین‌های «دوردست» با تاروپود موضعی و محلی جوامع دیگر است؛ پدیده‌ای که می‌توان آن را نوعی تلاقی حاضر و غایب دانست. (گیدنز، ۱۳۷۸: ۴۲)

صندوق بین‌المللی پول نیز جهانی‌شدن را با مشخصاتی نظیر ادغام وسیع‌تر اقتصادهای جهان و رشد وابستگی اقتصادی متقابل کشورها در سراسر جهان از طریق افزایش حجم و تنوع مبادلات کالا و خدمات و جریان سرمایه در ماورای مرزها و همچنین از طریق پخش گسترده‌تر فن‌آوری تعریف می‌کند. (بهکیش، ۱۳۸۱: ۲۵)

براساس تعاریف یادشده می‌توان به‌طور خلاصه محورهای جهانی‌شدن را در چهار تحول مهم زیر همراه دانست: (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱)

۱. افزایش به‌هم‌پیوستگی و ارتباطات فردی و اجتماعی در گستره جهانی
 ۲. گسترش فراملی عرصه فعالیت‌های اقتصادی
 ۳. افزایش اهمیت اطلاعات در اقتصاد جهانی و کاهش اهمیت مرزها و کنترل‌های ملی
 ۴. ارتقای مقیاس تأثیرات فعالیت‌ها و عملکردهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در سطح جهانی
- درنهایت می‌توان نتیجه گرفت که جهانی‌شدن در دهه‌های اخیر موجب تحولات شگرفی در روند شهرنشینی و خصوصیات شهرهای جهان شده است. پرواضح است که شهرها در نتیجه جهانی‌شدن اقتصاد، روابط انسانی، جریان‌های فرهنگی و آگاهی فردی دچار تحولاتی می‌شوند که شدت و ضعف این فرآیند متناسب با توجه به میزان پیوستگی آن شهر با جریان‌های جهانی‌شدن متفاوت می‌باشد. تأثیرات این پدیده همچنین موجب ظهور الگوی جدیدی از شهرنشینی در دهه‌های اخیر شده که با خصلت عملکرد جهانی در زمینه‌های اقتصاد، فرهنگ، سیاست و شیوه‌ای جدید زندگی، از الگوی شهرنشینی گذشته متمایز می‌شود. مطالعه تأثیرات جهانی‌شدن بر شهرها موجب شکل گرفتن نظریه جدیدی در چند دهه اخیر در مطالعات شهری شد که از آن به نظریه شهری شد که از آن به نظریه شهر جهانی نام‌برده می‌شود. این نظریه مبتنی بر شناخت تأثیرات جهانی‌شدن بر شهرها و نقش‌آفرینی آن‌ها در فرایند جهانی می‌باشد.

۵- شهر جهانی

شهر جهانی به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور متأثر از جهانی‌شدن است که در متن اقتصاد جهانی، به‌عنوان مکان‌های پیونددهنده شبکه اقتصاد جهانی عمل می‌کند و به‌طور کلی براساس برخی مؤلفه‌ها مانند وجود یا عدم وجود دفاتر مرکزی شرکت‌های چندملیتی، تنوع فرهنگی، حجم مهاجرت و گردشگری، وضعیت زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاعاتی و مواردی از این دست شناسایی شده‌اند. بر این اساس تا به حال حدود ۵۴ شهر جهانی توسط پژوهشگران شهری و شهرشناسان شناسایی شده و براساس برخی شاخص‌های انتخابی که عمدتاً در چهار حوزه اقتصاد، فرهنگ، امکانات زیربنایی و تکنولوژی ارتباطات است. (پورموسوی، ۱۳۹۰: ۴۲)

افزایش مطالعات در زمینه روابط شهرها و جهانی‌شدن در آمریکا و اروپا و تمایل اخیر به سمت چارچوب مطالعاتی «شهر جهانی» در سایر کشورهای جهان، موجب طرح و انتشار دیدگاه‌ها و داده‌های گوناگونی درباره روابط شهرها با جهانی‌شدن و نقش‌هایی که شهرها در فضای جهانی ایفا می‌کنند، شده است. مفهوم «شهر جهانی» برای معرفی شهرهایی با کارکردهای خاص در رابطه با اقتصاد جهانی و تأثیرگذاری بر فرهنگ و سیاست جهانی مورد استفاده قرار می‌گیرد. با وجود گذشت چند دهه از آغاز مطالعات درباره روابط شهرها و جهانی‌شدن و آرایه توصیفات فراوان درباره خصوصیات شهر جهانی تاکنون اجماع نظر کافی درباره خصوصیات این نوع شهرها شکل نگرفته است. ولی توصیفات و تبیین‌های آرایه‌شده درباره خصوصیات شهر جهانی کمک زیادی به شناخت آن‌ها می‌کنند.

۵-۱- نظریات شهر جهانی

پیتر هال از نخستین کسانی است که از اصطلاح شهر جهانی در مفهوم نزدیک به مفهوم کنونی آن استفاده کرد. وی در سال ۱۹۶۶ شهرهای جهانی را در ابتدا به توصیف مراکز اصلی استقرار قدرت سیاسی و محل استقرار ادارات و نهادهای پر قدرت دولتی ملی و بین‌المللی پرداخت. (هال، ۱۹۶۶: ۷) هال در توصیفی دیگر از شهر جهانی، آن را مرکز قدرت سیاسی در دو سطح ملی و بین‌المللی و سازمان‌های مرتبط با دولت، مرکز تجارت ملی و بین‌المللی، مرکز استقرار بانک‌ها، بیمه‌ها و سایر خدمات مالی مرتبط، مرکز انجام فعالیت‌های گوناگون در سطح پیشرفته، مرکز جمع‌آوری و انتشار اطلاعات، مرکز مصرف انبوه و مرکز فعالیت‌های هنری، فرهنگی و سرگرمی تعریف کرد. (همان: ۲۴) حدود دو دهه بعد توصیف جدیدی از شهر جهانی توسط جان فریدمن ارائه شد. فریدمن، شهر جهانی را مکان استقرار مراکز بزرگ مالی، ادارات شرکت‌های فراملی، مؤسسات بین‌المللی، دارای رشد سریع خدمات مربوط به کسب‌وکار، استقرار کارخانه‌های مهم، گره‌های حمل و نقلی مهم و جمعیت زیاد توصیف کرد. (فریدمن، ۱۹۸۶: ۳۲) پس از این نیز وی شهر جهانی را فضایی کوچک‌تر از کل جهان برای انباشت سرمایه و همچنین فضاهای شهری بزرگ با تعاملات اقتصادی و اجتماعی فشرده معرفی

کرد. (فریدمن، ۱۹۹۵: ۲۵) فریدمن بر بخشی از مطالعات شهر جهانی تأثیرات تعیین‌کننده‌ای داشته است.

در دهه ۱۹۹۰، ساسکیا ساسن با نگرشی متفاوت از دیگران، شهر جهانی را مکان‌های تولید خدمات تخصصی موردنیاز مجموعه‌ای از سازمان‌ها و شرکت‌ها برای اداره شبکه‌ای از کارخانجات، ادارات و پایانه‌های فروش خدمات و مکان تولید نوآوری‌های مالی و بازاریابی برای بین‌المللی سازی و توسعه صنایع مالی پراکنده در سراسر جهان توصیف می‌کند. از نظر وی آنچه در شهر جهانی تولید می‌شود، خدمات تخصصی و کالاهای مالی است. وی برخلاف تعاریف پیشین، از «خدمات پیشرفته تولیدکننده» برای توصیف شهرهای جهانی و وجه تمایز شهر جهانی از سایر شهرها استفاده کرد. (ساسن، ۲۰۰۲: ۵)

از این پس بیشتر محققان در مطالعات خود به یکی از این نگرش‌های توصیفی از شهر جهانی نزدیک می‌شوند. به‌گونه‌ای که اکنون دو نگرش نسبتاً متفاوت درباره خصوصیات و جایگاه شهر جهانی براساس دو دیدگاه جان فریدمن و ساسکیا ساسن شکل گرفته است. آن‌ها از دو واژگان متفاوت نیز برای نام‌گذاری شهر جهانی استفاده می‌کنند. طرفداران نظریه جان فریدمن از اصطلاح "World City" و طرفداران نظریه ساسکیا ساسن از اصطلاح "Global City" برای معرفی شهر جهانی استفاده می‌کنند. این دو نظریه با تمرکز بر کارکردهای شهر جهانی به‌عنوان مکان از نظریات دیگری که شهر جهانی را نه به‌عنوان یک مکان بلکه، فرایند می‌نگرند، متمایز می‌شوند. (احمدپور و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱) از مروجان اندیشه شهر جهانی به‌عنوان یک فرایند، مانوئل کاستلز، شهر جهانی را گره تمرکز جریانات انسانی، کالایی، اطلاعاتی و ارتباطاتی می‌خواند که ظهور آن نتیجه توسعه فن‌آوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی معاصر است. (کاستلز، ۱۳۸۵: ۴۶۲)

۵-۲- خصوصیات عام شهر جهانی

«میشل پاسیون» در جمع‌بندی خصوصیات شهر جهانی، ۱۷ خصیصه مهم را برای این شهرها برشمرد. از نظر وی، این شهرها براساس جایگاه شرکت‌های فراملی در پیوند با اقتصاد جهانی و دولت‌های ملی، بیش‌از حد متعارف، محل استقرار دفاتر مرکزی بزرگ‌ترین شرکت‌ها و بانک‌های بین‌المللی هستند. در این شهرها، حضور دفاتر شرکت‌های بزرگ و نهادهای مالی و جهانی موجب رشد سریع طبقه یا نخبه با حقوق بالا می‌شود که در زمینه ارایه خدمات مولد فراملی نظیر خدمات حقوقی، بانکداری، بیمه، خدمات کسب و کار، حسابداری، تبلیغات و... فعالیت دارند. شهرهای جهانی به دلیل اقتصاد رو به گسترش و تجدید و تمرکز سرمایه‌گذاری، مراکز بیشترین سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی هستند. (احمدپور و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۷) در این تعاریف، نقش شرکت‌های فراملی و فعالیت‌های جهانی آن‌ها در ارتقای جایگاه جهانی شهرها مهم تلقی شد.

توجه به تعاریف یادشده و انواعی از تعاریف و توصیفات دیگر از شهرهای جهانی، بیانگر چندین خصیصه عام این شهرهاست که سطح کارکردی و انحصار شهرها در داشتن آنها، مبنای تعیین سطح جهانی بودن آنهاست. گرچه این خصوصیات عام ممکن است در همه شهرهای جهانی وجود داشته باشد، ولی همه شهرها لزوماً در داشتن آنها یکسان نیستند و برخی شهرها در یک نوع خاص از کارکردها دارای شهرت بالاتری است. این خصیصه‌های عام عبارت است از: (احمدپور و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۸-۳۷)

۱. دارای پیوندی قوی با اقتصاد جهانی: فعالیت‌های شهر جهانی بیشترین پیوند را با اقتصاد جهانی دارند.
۲. مکان استقرار شرکت‌های بزرگ اقتصادی: شهر جهانی، مناسب‌ترین مکان برای استقرار ادارات مرکزی شرکت‌های اقتصادی برای هدایت فرآیند تولید جهانی هستند.
۳. مرکز فعالیت شرکت‌های فراملی: شرکت‌های فراملی به‌عنوان مهم‌ترین فعالان اقتصاد جهانی با استقرار در شهرهای جهانی، بیشترین کمک را به توسعه این شهرها و ارتقای جایگاه جهانی آنها می‌کنند.
۴. بزرگ‌ترین مرکز تولید کالا و عرضه خدمات: شهرهای جهانی به دلیل حضور شرکت‌های فراملی و دیگر عاملان تولید جهانی در این شهرها، بزرگ‌ترین مراکز تولید و عرضه خدمات پیشرفته تخصصی برای تولیدکنندگان جهانی هستند.
۵. مرکز استقرار نهادهای قدرت در سطح ملی و بین‌المللی: شهر جهانی، مرکز استقرار نهادهای قدرت در سطح ملی و بین‌المللی هستند.
۶. مکانی مطلوب برای تجارت و بازرگانی در سطح بین‌المللی: شهرهای جهانی به دلیل حضور بازارهای مالی و شرکت‌های مدیریت تولید جهانی و خدمات متنوع اقتصادی، مکان مطلوبی برای تجارت و بازرگانی در سطح بین‌المللی نیز هستند.
۷. عرضه بهترین تسهیلات برای توسعه فن‌آوری: شهرهای جهانی به دلیل تعدد مراکز علمی و آموزشی، تراکم نیروی انسانی متخصص و تقاضای روزافزون تولید جهانی، بهترین تسهیلات و زمینه‌ها را برای نوآوری و توسعه فن‌آوری‌های مرتبط با تولید جهانی و انتشار آنها در سطح جهانی فراهم می‌کنند.
۸. گرهگاهی مهم برای حمل‌ونقل مسافر و کالا در جهان: شهرهای جهانی به دلیل تمرکز انواعی از کارکردهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، گره‌گاه‌های مهم حمل‌ونقل مسافر و کالا در جهان هستند.
۹. دارای تنوع فرهنگی، تحصیلی و تخصصی: شهرهای جهانی به دلیل نیاز شرکت‌ها و فعالیت‌های جهانی، جمعیت مهاجر زیادی را به خود جذب می‌کنند و تنوع فرهنگی، تحصیلی و تخصصی قابل توجهی ایجاد می‌کنند.

۶- ام‌القری جهان اسلام

در این بخش به ایده ام‌القری جهان اسلام پرداخته می‌شود در ابتدا در بستر قرآن و اسلام و متفکران جهان اسلام به شکل‌گیری و بسط آن پرداخته می‌شود و سپس به تفصیل این ایده در نظریات بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، همچنین تاریخچه طرح دکترین ام‌القری جهان اسلام در جمهوری اسلامی بسط داده می‌شود.

۶-۱- ام‌القری در اسلام و قرآن

در ادبیات اسلام و قرآن کریم از شهر مکه مکرمه دو مرتبه با اصطلاح «ام‌القری» یاد شده و یک مرتبه در سوره شوری، آیه ۷ که به پیامبر اکرم از جانب خداوند فرمان داده شده است تا مردم ام‌القری (مکه مکرمه) و اطراف آن را انذار کند (از خدا بترسند):

«وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ»

و بار دیگر نیز در سوره انعام آیه ۹۲ که خداوند متعال متذکر می‌شود که این (قرآن کریم) کتابی است که فرو فرستادیم تا وحی‌هایی که در دسترس رسول الله است، تصدیق کند:

«وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

بنا بر اعتقاد مسلمانان، خداوند متعال توسط حضرت ابراهیم، مکانی دیرینه (کعبه) را معین کرده است تا محل «بیت» او و قبله مسلمانان باشد و شهری که آن بیت را در برمی‌گیرد، «ام‌القری» جامعه بشری گردد. ویژگی تأسیس کعبه توسط حضرت ابراهیم، چندین مشخصه مهم را برای مکه فراهم کرد تا بتواند در مقیاس جهانی و رها از تعصبات قومی و نژادی هسته مادر شهرها (ام‌القری) و مرجعیت و مرکزیت مهم جامعه اسلامی و انسانی باشد. (خوش‌منش، ۱۳۹۳: ۵۷)

در ادبیات امروزی جهان اسلام «نظریه ام‌القری» برای اولین بار توسط عبدالرحمن کواکبی در مورد شهر مکه به مثابه مرکز دینی جهان اسلام به کار برده شد. وی برای حل مشکلات جهان اسلام، کنفرانس سران و اندیشمندان دینی، عالمان و روشنفکران جهان اسلام را در شهر مکه - به‌عنوان ام‌القرای اسلام- پیشنهاد داد. با توجه به منطق حاکم بر نظریه ام‌القری پاسخ این نظریه به مسئله منافع ملی و مصالح اسلامی روشن می‌شود. اگر کشوری ام‌القرای جهان اسلام شناخته شود به‌گونه‌ای که ثبات و پایداری آن مساوی با پایداری اسلام و ضعف آن برابر با ضعف اسلام و کشورهای اسلامی باشد، به صورت طبیعی اگر در مواردی امر دایر شود میان این که دولت اسلامی منافع ام‌القری را مدنظر قرار دهد (تقدم منافع ملی) یا مصلحت عموم مسلمانان را دنبال کند، منافع ام‌القری البته اگر از منافع حیاتی و ضروری باشد بر مصالح اسلامی مقدم می‌گردد. بدین ترتیب در حالت تعارض دو مقوله، تکلیف دولت اسلامی روشن می‌گردد. (نخعی، ۱۳۷۶: ۳۰۴)

۶-۲- ام القری از دید بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران

مشخصه اصلی ام القری از نظر امام خمینی (ره) این است که برای همیشه مدافع مظلومین و موطن امید مسلمانان باقی بماند زیرا هر فکر و ایده و مکتبی نیاز به محافظانی دارد که آن را حفظ کرده، توسعه داده تثبیت نمایند و برای این امر حتماً بایستی یک پایگاه فیزیکی نیز وجود داشته باشد تا به وسیله آن برنامه توسعه و اشاعه و یاری مسلمانان و محرومین صورت گیرد که از آن پایگاه به ام القری تعبیر می‌شود لذا در نظر گرفتن مصالح و منافع آن پایگاه برای بقای آن الزامی است و حفظ و صیانت از ام القری عین مصلحت اسلام است؛ با این توصیف هیچ‌گونه تضادی بین منافع و مصالح مردم (کشور ایران) به عنوان ام القری و مصالح و منافع اسلام وجود ندارد. (حضور، ۱۳۷۹)

امام تمام تلاش خود را به کار بردند تا ابهامات و نقص‌هایی که در زمینه سیاست خارجی کشور اسلامی و ایجاد رابطه با کشورهای دیگر متصور است را در بعد نظری و عملی برطرف نمایند. امام تلاش کردند چهره‌ای از اسلام را به نمایش گذارند که در این چهره اسلام کامل‌ترین دین، دقیق‌ترین قانون زندگی، مترقی‌ترین فرهنگ و تمدن و وسیله‌ای برای نجات و سعادت بشر معرفی شد. تمام محورهای سیاست خارجی از نظر امام مواردی هستند که تأمین منافع ملی و عزت و سربلندی ایران و مصالح اسلام را به دنبال دارد. اصولی را که امام بر آن تأکید داشتند در درازمدت هم منافع ملی و هم مصالح اسلام را تأمین می‌کرد. امام برای معرفی چهره اسلام و نجات مردم و صدور انقلاب و تجربه‌های مثبت ملت ایران اعتقاد به اقدامات فرهنگی در دنیا داشتند تا از طریق آن بتوان در مردم جهان بیداری و آگاهی ایجاد کرد و توسل به خشونت و زور از نظر امام مردود بود. (همان)

۶-۳- دکترین ام القری در جمهوری اسلامی ایران

طرح دکترین ام القری نقطه عطفی در فرآیند اصلاح نگرش در حوزه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از ایدئالیسم به رئالیسم محسوب می‌گردد. این نظریه توسط محمدجواد لاریجانی (معاون وزیر امور خارجه وقت) در اواخر دهه ۶۰ مطرح گردید که خاستگاه اصلی آن مکتب واقع‌گرایی بود؛ بنابراین تأکید آن بر ضروریات نیازها، مشکلات و معضلات داخلی سیستم بوده، هدف آن نیز برطرف ساختن این معضلات بود. این نظریه از دو ستون اصلی تشکیل شده است: اول این که ما قصد داریم کشورمان را براساس یک نظام و نظر اسلامی بسازیم تا کشور پیشرفته و آبادی داشته باشیم. خواسته دیگر نیز این است که ما به هیچ‌عنوان نمی‌خواهیم حیثیت اسلامی خود را فراموش کنیم. ما بخشی از جهان اسلام هستیم و جهان اسلام نیز محدوده جغرافیایی خاصی ندارد. (به نقل از روزنامه رسالت، ۱۳۸۶)

لاریجانی به عنوان مبدع ام القری ایرانی می‌گوید: کشوری ام القری جهان اسلام می‌شود که دارای رهبری گردد که در حقیقت لایق رهبری کل امت باشد. برای ام القری شدن موقعیت استراتژیک، جمعیت، نژاد و امثال این‌ها مطرح نیست، بلکه ملاک در ولایت است؛ به عبارت دیگر اگر کشوری داعیه ام القری بودن داشته باشد، باید سطح رهبری خود را از مرزهای جغرافیایی‌اش فراتر برده و در کل امت انتخابی انجام

دهد (لاریجانی، ۱۳۶۸: ۸۹). بنا به گفته ازغندی کشوری می‌تواند ام‌القری جهان اسلام شود که دارای رهبری کاریزماتیک بوده و لیاقت رهبری کامل امت اسلامی را داشته باشد (ازغندی، ۱۳۸۱: ۳۶) در تعیین اولویت‌های سیاست خارجی چند نظریه ارائه شده است: پراگماتیسم مطلق، ملی‌گرایی، صدور انقلاب اسلامی و ام‌القری. دو نظریه اولی هر کدام به‌گونه‌ای بر منافع ملی در مقابل مسئولیت‌های فراملی تأکید دارند و از این جهت در مقابل نظریه صدور انقلاب قرار می‌گیرند. در حالی که دکترین ام‌القری در کوتاه‌مدت بر منافع ملی و رفع نیازهای داخلی و در بلندمدت، اهداف جهان‌شمول اسلام را مدنظر دارد و بدین ترتیب، در بین دیدگاه‌های حداقلی و حداکثری قرار دارد (حقیقت، ۱۳۷۶: ۵۸) ازغندی به سیاست ام‌القری به‌عنوان یک نقش هویتی برای جمهوری اسلامی نگاه می‌کند و در این زمینه اذعان دارد که: طبق این نقش هویتی، دولت جمهوری اسلامی نگاه خود را از امت اسلامی و خواسته‌های آن به مرکز این امت متمرکز می‌کرد (ازغندی، ۱۳۸۱: ۱۴)

با توجه به منطق حاکم بر نظریه ام‌القری پاسخ این نظریه به مسئله منافع ملی و مصالح اسلامی روشن می‌شود. اگر کشوری ام‌القری جهان اسلام شناخته شود به‌گونه‌ای که ثبات‌پایداری آن مساوی با پایداری اسلام و ضعف آن برابر با ضعف اسلام و کشورهای اسلامی باشد، به‌صورت طبیعی اگر در مواردی امر دایر شود میان این که دولت اسلامی منافع ام‌القری را مدنظر قرار دهد (تقدیم منافع ملی) یا مصلحت عموم مسلمانان را دنبال کند، به‌صورت منطقی منافع ام‌القری (البته اگر از منافع حیاتی و ضروری باشد) بر مصالح اسلامی مقدم می‌گردد. بدین ترتیب در حالت تعارض دو مقوله، تکلیف دولت اسلامی روشن می‌گردد (نخعی، ۱۳۷۶: ۲۰)

لُب مطلب در این دکتترین این است که اگر کشوری در میان بلاد اسلامی، ام‌القری و دارالاسلام شد به‌نحوی که شکست یا پیروزی آن، شکست و پیروزی کل اسلام به‌حساب بیاید، در آن صورت حفظ ام‌القری بر هر امر دیگری ترجیح می‌یابد. حتی در صورت لزوم، احکام اولیه را تعطیل می‌نماییم (لاریجانی، ۱۳۶۸: ۲۰)

۴-۶- شاخصه‌های دکتترین ام‌القری از منظر لاریجانی

اساس دکتترین ام‌القری این است که اگر کشوری در میان بلاد اسلامی ام‌القری دارالاسلام باشد به‌گونه‌ای که شکست یا پیروزی آن، شکست یا پیروزی کل اسلام به‌حساب آید در این صورت حفظ ام‌القری بر هر امر دیگری ترجیح دارد و حتی در صورت لزوم احکام اولیه را نیز می‌تواند تعطیل نماید. البته حفظ ام‌القری به معنای کامل کلمه است نه حفظ جغرافیای یک کشور، یعنی حفظ کامل یک نظام حکومتی که شامل تمامیت ارضی و نظام حکومتی خاص می‌باشد که به سبب آن ام‌القری شده است، زیرا حکومت دارای یک ماهیت خارجی و مادی است و یک جوهر معنوی که حفظ نظام به حفظ هر دو جنبه است. (لاریجانی، ۱۳۶۹: ۲۰)

لاریجانی در توضیح این دکتترین، ارکان آن را در موارد زیر خلاصه می‌کند:

۱. ام‌القریٰ، هسته مرکزی حکومتی با بُردی جهانی: ملاک وحدت در فلسفه ام‌القریٰ، وحدت در انجام وظیفه اسلامی است، چرا که در این حاکمیت امتی مسئول با رهبری مسئول جمعاً در سرزمینی به‌عنوان ام‌القریٰ هسته مرکزی حکومتی را تشکیل می‌دهند که برد جهانی دارد. (همان: ۵۲)
۲. رهبری ولایت فقیه عامل وحدت اسلامی: ولایت فقیه و حکومت ولایت فقیه، اساس و جوهر تشکیل حکومتی اسلامی در ام‌القریٰ است. عامل وحدت اسلامی همان رهبری ولایت فقیه است. (همان)
۳. جهان اسلام، سرزمینی بدون مرز جغرافیایی: مرزهای قراردادی و بین‌الملل جغرافیایی اثری در این رهبری ندارد. جهان اسلام امت واحده است. ولایت فقیه و حیطة مسئولیت آن قابل تقسیم به کشورها نیست، مسئولیت رهبری امت اسلام مرزی نمی‌شناسد. (همان)
۴. ملاک وجود رهبری بر حق در ام‌القریٰ: کشوری «ام‌القریٰ» جهان اسلام شناخته می‌شود که دارای رهبری گردد که در حقیقت لایق رهبری جهان اسلام می‌باشد. (همان: ۸۹)
۵. اولویت مصالح امت اسلامی به مصالح ام‌القریٰ: حال اگر میان دو سمت تعیین رهبری انقلاب و حکومت ایران با رهبری امت اسلامی و نهضت جهانی اسلام در عمل، تزاممی به وجود آید باید کدام را بر دیگری اولویت داد؟ کدام اصل است و کدام فرع و نحوه حل تعارض بین آن دو چیست؟ نظریه ام‌القریٰ در حقیقت برای پاسخ عملی بدین سؤال عرضه شده است: همواره مصالح امت اولویت دارد مگر اینکه هستی ام‌القریٰ که حفظ آن بر همه امت (و نه تنها مردم ام‌القریٰ) واجب است، به خطر افتد. (همان: ۵۳)
۶. حقوق و وظایفی متقابل ام‌القریٰ و امت اسلامی: ام‌القریٰ در صورتی که به حقوق امت تجاوز شود، می‌خروشد و با توانایی خود سعی می‌کند حق امت را بگیرد، لذا به همین دلیل قدرت‌های جهانی سعی می‌کنند آن را درهم‌شکسته و نابود سازند تا دیگری سدی بر سر راه امیال آن‌ها نباشد و در اینجاست که وظیفه امت شروع می‌شود و آن حفاظت و حمایت از ام‌القریٰ می‌باشد. امت موظف است که در زمان بروز خطری جدی برای ام‌القریٰ به حمایت از آن برخاسته، سعی کند ام‌القریٰ را نجات دهد، در واقع ام‌القریٰ و امت اسلامی هر یک در مقابل دیگری دارای حقوق و وظایفی هستند. ام‌القریٰ باید امت را حفاظت و حمایت کند و در مقابل حقوقی دارد که همان وظیفه امت نسبت به ام‌القریٰ است که اگر ام‌القریٰ مورد هجوم و حمله دشمنان اسلام و معارضین ام‌القریٰ قرار گرفت، با تمام توان و هستی خود به یاری ام‌القریٰ بشتابد. (همان)

۶-۵- ملاحظات نهایی لاریجانی

- لاریجانی در ارتباط دکترین خود با نظام اقتصاد جهانی متأثر از عقلانیت لیبرال که بستر ایجاد شهر جهانی است متذکر می‌شود که (لاریجانی ۱۳۷۵: ۴۸-۴۷):
- عقلانیت لیبرال که امروز پایه تمدن غربی است، به نحو طبیعی به‌سوی تجزیه واحدهای انسانی گرایش دارد، زیرا در این عقلانیت، رشد انسانی این است که بتواند در حوزه‌های هرچه وسیع‌تر آزادانه

عمل کند و نقش حکومت در تمهید این وضعیت است که در نهایت مانع شکل‌گیری و انسجام امت واحده اسلام به مرکزیت ام‌القری می‌شود. از سوی دیگر، ساختار اقتصادی اجتماعی نظام لیبرال بیش‌ترین نفع را از جهانی‌شدن می‌برد به همین دلیل است که سیاستمداران تمدن غربی امروز مهم‌ترین رسالت خود را در استقرار نظامی سیاسی اقتصادی براساس فکر لیبرال در سرتاسر جهان می‌بینند؛ پس وظیفه ام‌القری این است که حق مظلوم که امت اسلام می‌باشد از ظالم بستاند و در برابرش قد علم کند.

- دنیای ایده‌آل غرب از نظر جهان‌بینی، مجموعه‌ای از انسان‌ها است که در مشی زندگی عرفی خود کاملاً این دنیایی (سکولار) فکر می‌کنند، یعنی افرادی کاردان، وقت‌شناس و حسابگر هستند و ضمناً بسیار پرتسامح. هرکس در خانه خود هرچه می‌خواهد انجام می‌دهد فقط عبور از مرزهای حقوق فردی خلاف است. در دنیای ایده‌آل آنان هرکس به دین خود است و دین کلاً به خانه‌ها فرستاده شده است؛ واضح است این تفکر مانع از اتحاد امت اسلام با محوریت عقیده و مذهب با مرکزیت ام‌القری می‌باشد. - دنیای موردعلاقه سیاستمداران امروز غربی طبقه‌ای است: در رأس آن کلوپ، کشورهای اروپایی و آمریکایی که دارای اقتصاد و صنعت پیشرفته هستند قرار دارند و بقیه باید به این کلوپ تاسی می‌کنند. در یک کلام، تمدن غربی امروز نه تنها منافع خود را در جهان‌گشایی می‌بیند، بلکه تداوم حیات و سیطره جهانی خود را بدان منوط می‌داند. پرواضح است که این میل به سیطره جهانی، مانعی جدی برای تشکیل امت اسلامی با رهبری ولایت‌فقیه می‌باشد.

- در مقابل عقلانیت غربی عقلانیت اسلامی‌ای سربلند کرده که اقتضای وجودی آن تشکیل امت واحده با حکومت واحد در میان امت اسلام می‌باشد و از دید اندیشمندان لیبرال این عقلانیت زنگ خطر جدی محسوب می‌شود. لیبرال‌ها تصور می‌کردند که بعد از شکست مارکسیسم دیگر نباید رقیبی در میدان باشد و لذا فروپاشی امپراتوری شوروی را فتح‌الفتوح تمدن غربی می‌نامند.

۴-۶- موضع دکتربین ام‌القری درباره جهانی‌شدن: پروژه جهانی‌سازی

با توجه به ملاحظات نهایی لاریجانی که در بالا آمد، گویا ایشان میان روند جهانی‌سازی و جهانی‌شدن تفاوت قایل است و ایشان به شدت مخالف پروژه جهانی‌سازی است. این مخالفت خود گویای این است که جهان‌بینی متفاوت دکتربین ام‌القری درباره جهانی‌شدن، موجب می‌شود تحقق شهر جهانی و ام‌القری در شهر تهران، بعید به نظر آید؛ این ادعا بسیار کلی است و تفصیل آن نیاز به کارهای پژوهشی گسترده‌تری است؛ اما برای تکمیل نکاتی که در بالا آمد ضروری است که بین جهانی‌شدن و جهانی‌سازی تمایز قایل شویم:

می‌توان گفت جهانی‌شدن و جهانی‌سازی دو جریانی است که به‌طور هم‌زمان و به‌موازات یکدیگر شکل گرفته‌اند. جهانی‌شدن در شرایط دنیای امروز و با توجه به رشد و توسعه ارتباطات، پدیده‌ای طبیعی است و مفهومی است که ضرورتاً نیازمند فاعلی نیست و سیر طبیعی و تاریخی جوامع بشری منجر به

پیدایش آن شده است. جهانی شدن فرآیندی است که در اثر توسعه تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی به وجود آمده است و موجب فشردگی جهان و تقویت خودآگاهی جمعی انسان‌ها می‌شود در این نظر جهانی شدن روندی است طبیعی که دهکده جهانی را تحقق می‌بخشد. در این فرآیند جهانی شدن مطلق به معنای سلطه غرب بر جهان، وجود ندارد و جهانی شدن‌های بسیار شکل خواهد گرفت. (عاملی، ۱۳۸۲)

پروژه جهانی‌سازی طرح و سیستم کلانی است که به دنبال فراگیر کردن شیوه زندگی آمریکایی و غربی کردن جوامع است؛ بر این اساس، غرب می‌کوشد با استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی، ارزش‌ها و فرهنگ خویش را به دیگران تحمیل کند. در این دیدگاه جهانی‌سازی مفهومی است که محتاج فاعل و برنامه‌ای از پیش طراحی شده است. (برزگر، ۱۳۸۲)

جهانی‌سازی پروژه‌ای است که شاید بتوان گفت زاینده سرمایه‌داری است. سرمایه‌داری از ابتدا برای دستیابی به مواد اولیه و بازار، با گسترش خویش در فضای غیر سرمایه‌داری پیرامون خود رشد کرده و بسیاری از کشورهای جهان را با توجه به مرکزیت سرمایه‌داری، به پیرامون رانده است. پذیرش پیرامونی شدن علاوه بر اثرات اقتصادی، معرف نوعی استحاله فرهنگی است که شرایط را برای نفوذ و سلطه سیاسی و فرهنگی غرب آماده می‌کند. (افروغ، ۱۳۸۲) تسلط غرب بر تکنولوژی‌های ارتباطی و شاره‌های اطلاعاتی موجب شده است که نظام سرمایه‌داری و فرهنگ مصرف ناشی از آن، هر چه بیشتر از پیش در کشورهای پیرامون گسترش یابد و نوعی غربی‌سازی جهانی شکل گیرد.

پروژه جهانی‌سازی که از سوی قدرت‌های برتر و به‌ویژه آمریکا برای تغییر فضای موجود در عرصه جهانی در جهت اعمال سلطه نوین بر دیگر کشورها طراحی شده که بیشترین تهدیدات را در مقابل تمدن‌ها و فرهنگ‌های غیر غربی قرار داده و اسلام و حکومت اسلامی نیز به‌عنوان دینی جهان‌شمول که موجب بیشترین مقاومت‌ها در برابر این پروژه گشته است، در نوک پیکان این حملات قرار دارد.

۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تا اینجا توانستیم مسئله جهانی شدن و خصوصیات و ملاک‌های شهر جهانی و ام‌القرای در جمهوری اسلامی ایران را برشمردیم. اکنون با توجه به سؤال تحقیق هدف ما این است که نشان دهیم که آیا می‌توان در یک شهر خاص مانند تهران همزمان خصیصه‌های شهر جهانی و ام‌القری نمایان شود؟ آیا این خصوصیات باهم تضادی و یا تزاومی دارند که مانع از حلول همزمان آن‌ها در کالبد شهر تهران شوند؟

۷-۱- تشابهات صوری

برای پاسخ به این سؤالات باید نگاهی نیز به وضعیت کشورهای جهان اسلام (در اینجا خصوصاً تهران) داشته باشیم. واضح است که شهر جهانی در بستر روند جهانی شدن شکل گرفته و از طرف دیگر دکترین ام‌القری نیز در بستر تفکر شیعی حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) برساخت شده است. (حقیقت،

۱۳۸۵: ۱۰-۸) با توجه به این نکات می‌توان تشابهات صوری بین جهانی‌شدن غرب و حکومت اسلامی به مرکزیت ام‌القری برشمرد که به شرح زیر می‌باشند:

۱. رشد علم و فن‌آوری: به‌طور کلی در دنیای جهانی شده، علم به دلیل سرعت گسترش فن‌آوری، دانش و رسانه‌های گروهی رشد می‌کند. اندیشمندان سراسر جهان در پژوهش‌های خود با هیچ مانعی روبه‌رو نیستند و آموزه‌های اسلام نیز برای رشد علم اهمیت زیادی قائل است. از سویی در دکترین ام‌القری نیز به‌طور واضحی به این مقوله اشاره نشده و با توجه به اینکه با آن مخالفتی نیز صورت نگرفته و از سوی دیگر لازمه پیشرفت جهان اسلام، تلاش‌های فناورانه و رقابت در تکنولوژی با غرب می‌باشد؛ در نتیجه می‌توان چنین برداشت کرد که دکترین ام‌القری از رشد و علم و تکنولوژی استقبال می‌کند.

۲. ایجاد و تثبیت یک اقتصاد همگن و یکپارچه: همان‌گونه که ذکر آن رفت، ایده‌های اصلی جهانی شدن اقتصاد و تحول‌اند. حامیان این پدیده در پی جامعه‌ای عاری از فقر و بی‌عدالتی‌اند و حکومت اسلامی نیز به‌طور مثال در احکام خمس و زکات به این مسئله اهمیت داده است.

۳. تضعیف استقلال دولت-ملت: یکی از استلزامات جهانی‌شدن تضعیف و از میان رفتن مرزهای دولت-ملت است. اقتصاد و تجارت از یک‌سو، فرهنگ و رسانه‌ها از دگر سو هیچ محدودیتی نمی‌شناسند. امت و حکومت اسلامی، بر ایمان و اعتقاد استوار و مبتنی خواهد بود. بنا بر عقاید اسلامی، تمام مسلمانان باهم برادرند و هیچ‌گونه تفاوتی نه از حیث نژاد و نه از لحاظ ملیت بین آن‌ها وجود ندارد.

۴. ایجاد یک نظام سلسله‌مراتبی و گونه‌ای شهروندی جهانی: در یک دنیای جهانی شده و در حکومت اسلامی نوعی ارتباط و آگاهی جهانی وجود دارد؛ و شهروندی مبتنی بر دولت-ملت از میان خواهد رفت.

۵. امور و مسائل فراملی: فراملی‌گرایی یک پدیده جهانی است. این پدیده ناظر به بافت جهانی‌شدن و ناپایداری اقتصادی است که ایجاد شبکه جهانی را تسهیل می‌کند. نهادینه شدن آن مستلزم هماهنگی فعالیت‌هایی است که اغلب بر تمایلات عینی و ذهنی مشترک و علائق تمام اعضا مبتنی است. به‌علاوه، از دیگر الزامات تحقق این امر هماهنگی منابع، اطلاعات، فن‌آوری و کانون‌های قدرت اجتماعی در سراسر مرزها برای مقاصد فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است. تحول روزافزون ارتباطات، این روابط فرامرزی را تقویت کرده و سبب تحرکات سیاسی و اجتماعی در آن‌سوی مرزها شده است. در حکومت اسلامی نیز چون حکومتی بدون مرزهای جغرافیایی ملی می‌باشد مسائل سایر کشورها نیز بر مسائل ام‌القری تأثیر خواهند گذاشت.

۷-۲- تفاوت‌های اساسی

در بالا سعی کردیم تشابهاتی صوری بین روند جهانی‌شدن (و به‌تبع آن شهر جهانی) را با ایده حکومت اسلامی به مرکزیت ام‌القری بیان کنیم؛ اما این دو تفاوت‌های اساسی نیز باهم دارند که در می‌توان آن‌ها را به شرح زیر بیان کرد: (همان: ۱۴-۱۱)

۱. رابطه بین دین و سیاست: جهانی‌شدن مانند مدرنیسم بر سکولاریسم مبتنی است؛ اما در حکومت اسلامی و مهدوی دین و سیاست به هم مربوط‌اند. چشم‌انداز جهانی‌شدن، اغلب، واقعیت اجتماعی جهانی را یک جامعه جهانی واحد تلقی می‌کند؛ بنابراین، سکولاریزاسیون را باید اساساً در آن جامعه فهمید. اگر سکولاریزاسیون جامعه جهانی را به‌طور جدی بررسی کنیم، باید جهان را به طور کلی بستر آن در نظر گیریم.

۲. ولایت الهی: در نظام جهانی مشروعیت هنجاری پاسخگوی چگونگی اعمال قدرت است. براساس نظریه قرارداد اجتماعی، دلیل مشروعیت دولت‌های مدرن رضایت مردم است؛ اما دلیل مشروعیت حکومت ام‌القری، ولایت فقیه (ولایتی الهی) است.

۳. اخلاق و سعادت: یکی از تفاوت‌های دولت مدرن با دولت اسلامی آن است که دولت اسلامی اخلاق محور است. هدف حکومت اسلامی صرفاً رفاه و امنیت نیست، بلکه تعالیم الهی و سعادت نیز از جمله اهداف آن حکومت می‌باشد

۴. عدالت اقتصادی و اجتماعی: اگر یک نظام جهانی با شهرهایی جهانی پدید آید، این نظام نظامی غربی و تکنوکرات و مبتنی بر عقایدی است که تنها و تنها برای مبانی غربی معنا دارند. اغنیا به ساختارهای مطمئن خود پناه می‌برند؛ و بی‌عدالتی و نابرابری جهانی‌شدن غربی شکاف بین فقیر و غنی را دامن می‌زند. در مقابل، برای ایجاد آینده‌ای براساس حکومت اسلامی برای امت اسلام، برابری و عدالت دو شرط اولیه به شمار می‌روند. این به معنای تعهد برای ریشه‌کنی فقر است.

۵. مسئولیت‌های فراملی: گفته شد که جهانی‌شدن و حکومت اسلامی درخصوص فراملی‌گرایی با هم همپوشانی دارند؛ اما وظایف و مسئولیت‌های بین‌المللی در حکومت اسلامی از ویژگی‌های خاصی برخوردار است. مسئولیت‌های بین‌المللی دولت اسلامی بر وحی الهی مبتنی‌اند؛ اما امور بین‌المللی ملت‌های مدرن، خاصه در عصر جهانی‌شدن، بر منافع ملی استوارند. ویژگی فراملی‌گرایی خارج کردن عمل از چارچوب یک منطقه خاص است. از این منظر، ملت (ملیت) بستری قومی ایجاد می‌کند که ناظر به «عدم تجانس فرهنگی» است، درست مانند ملی‌گرایی اقلیت‌ها و همگرایی آوارگان. مفهوم امت به معنای یک جامعه اسلامی متجددانه و جهانی را می‌توان به‌گونه‌ای تفسیر کرد که تمامی تنوع ملی را همچون جامعه‌ای «سیاسی» مجدداً سامان دهد. بدین ترتیب است که امت از معنا و تعریف سنتی خود فاصله می‌گیرد. امت‌گرایی فراملی (بین‌المللی) تعابیر جدیدی از تعلق و التزام سیاسی و نیز درکی فرامنطقه‌ای از «ملت» پدید می‌آورد.

با توجه به پاسخ نهایی به سؤال می‌توان چنین نتیجه گفت که اگر بخواهیم مادامی که تهران شهری جهانی است آن را به ام‌القرای جهان اسلام بدل کنیم با مشکلات زیادی مواجه می‌شویم. چون ایران و سایر کشورهای اسلامی در زمره کشورهای جهان سوم و توسعه‌نیافته قرار دارند و نظام اقتصاد جهانی به استثمار و چپاول منابع می‌پردازد و گویی تنها در پی بازار مصرفی می‌باشد تا منافع نظام سرمایه‌داری

را تأمین کند. در این صورت وظیفه ام‌القرای جهان اسلام است که در مقابل پروژه جهانی‌سازی و ظلم به پا خیزد و مسلمانان را از یوغ استثمار برهاند؛ درنهایت انجام این وظیفه، خصلت‌های اساسی شهر جهانی، یعنی مبادلات و روابط آزاد تجاری و امنیت برای سرمایه‌گذاری را خدشه‌دار خواهد کرد. از طرفی اگر بخواهیم تهران ام‌القرای جهان اسلام باشد باید مرزی بین جهان اسلام و جهان کفر ترسیم کنیم و منافع جهان اسلام بر خود ام‌القری ارجح بدانیم و اهداف ام‌القری باید در راستای اهداف و منافع جهان اسلام باشد؛ درنهایت می‌بینیم که این امر مانع از جهانی‌شدن سرمایه و اقتصاد در ام‌القری می‌شود. نکته حائز اهمیت این است که در شهرهای جهانی سرمایه خصوصی و بین‌المللی باعث رونق اقتصاد آن شهر در سطح جهان می‌شود که در صورت بروز تنش‌های بین ام‌القری و سایر کشورهای جهان، خواهیم دید که امنیت سرمایه و رونق اقتصادی با خطری جدی مواجه خواهد شد. درنهایت می‌توان گفت که تحقق همزمان شهر جهانی و ام‌القری تا حد زیادی ناممکن است و درنهایت یکی باید فدای دیگری شود چون هر یک در بستری کاملاً متفاوت رشد می‌کنند.

منابع

- ازغندی، علیرضا (۱۳۹۱) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر قومس
- افروغ، عماد (۱۳۸۲) اسلام و جهانی شدن، جهان شمولی اسلام و جهانی سازی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- برزگر، ابراهیم (۱۳۸۲) ابعاد سیاسی جهانی شدن و جهان اسلام، جهان شمولی اسلام و جهانی سازی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- بهکیش، محمدمهدی (۱۳۸۱) اقتصاد ایران در بستر جهانی شدن. تهران: نشر نی.
- پوراحمد، احمد؛ قرخلو، مهدی و موسوی، سیروس (۱۳۹۰) «بررسی مفاهیم و شاخص های نظریه شهر جهانی ۲»، باغ نظر، شماره شانزده، سال هشتم.
- پورموسوی، سید موسی (۱۳۹۰) تبیین ژئوپلیتیکی کلان شهرهای جهانی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هفتم، شماره اول.
- حقیقت، سید صادق (۱۳۸۵) شهر خدا/ جهانی شدن و مهدویت، ترجمه فریبا رضوی، خردنامه همشهری، شماره ۶
- حقیقت، صادق (۱۳۷۶) مسئولیت های فراملی و سیاست خارجی دولت اسلامی، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک، چاپ اول.
- خوش منش، ابوالفضل (۱۳۹۳) «ام القری پایگاه جهانی امت وسط»، نشریه های قرآن و حدیث، سال چهل و هفتم، شماره یکم.
- روزنامه رسالت، نگاهی بر دکترین ام القری و جایگاه آن در سیاست خارجی ایران، شماره ۶۱۳۱ به تاریخ ۱۳۸۶/۲/۸، صفحه ۸ (رسالت دیپلماتیک).
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲) «جهانی شدن ها: غربی شدن و اسلامی شدن جهان، اسلام هراسی و مدرنیته بزرگ شده»، جهانشمولی اسلام و جهانی سازی (۲): مجموعه مقالات، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- غلامرضا، غفاری (۱۳۸۸) «منطق پژوهش تطبیقی»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، زمستان ۱۳۸۸، دوره ۳، شماره ۴.
- فرهادی محلی، علی (۱۳۹۰) «بررسی تحلیلی پدیده جهانی شدن با تمرکز بر حوزه فرهنگ»، مطالعات راهبردی جهانی شدن، دوره ۲، شماره ۵.
- قالیباف، محمدباقر (۱۳۸۸) «تهران را به شهر جهانی تبدیل کنیم»، ماهنامه اقتصاد ایران، شماره ۱۳۰، صفحه ۲۶-۲۵.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵) ظهور جامعه شبکه ای (اقتصاد، جامعه و فرهنگ) جلد اول. ترجمه احد علیقلیان، افشین، خاکباز و علی پایا، تهران: طرح نو.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- لاریجانی، محمدجواد (۱۳۶۸) مقولاتی در استراتژی ملی، تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب.
- لاریجانی، محمدجواد (۱۳۷۵) حکومت اسلامی و مرزهای سیاسی، حکومت اسلامی، زمستان، شماره ۲.
- مجله حضور (۱۳۷۹) دیدگاه‌های نظری امام خمینی (ره) در حوزه سیاست خارجی، شماره ۳۴، به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، لینک کوتاه: <https://goo.gl/eYwYkt>
- نخعی، هادی (۱۳۷۶) توافق و تراحم منافع ملی و مصالح اسلامی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- واترز، مالکوم (۱۳۷۹) جهانی‌شدن، ترجمه اسماعیل مردانی گیوی و سیاوش مریدی، تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.

- Friedman, John (1986). "The World City Hypothesis", Development And Change, No. 17, Reprinted In P. Knox And P. Taylor (Eds.) (1995) World Cities In A World System pp. 317-331, New York: Cambridge University Press.
- Friedman, John (1995) "Where We Stand: A Decade Of World City, In: P. L. Knox And P. J. Taylor's World Cities In A World System, Cambridge University Press.
- Hall, P. (1966) (3rd edn 1984) The World Cities, London: Weidenfeld & Nicholson.
- Hall, Peter (2005) "The World's Urban Systems - A European Perspective", Global Urban Development Magazine, Vol. 1, Retrieved from [Http://www.Globalurban.org](http://www.Globalurban.org).
- Salzano, Massimo (2003) Globalization of the Italian School of Public Finance, University of Salerno.
- Sassen, Saskia (2002) "Cities In a World Economy", In: Susan S. Fainstein and Scott Campbell (Eds.) Readings In Urban Theory, Blackwell, pp 32-57